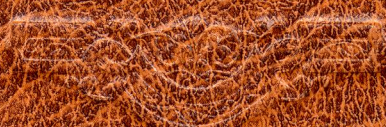

І. Крип'якевич

Холмщина

1074

0.237

ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ
УКРАЇНИ.

/Гв. Крипакевич/

ХОЛМЩИНА.

Львів 1915.

Накладом „Союза визволення України“.

З друкарні „Діла“ Львів Ринок ч. 10.

З ПЛЯТФОРМИ „СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ“.

Національно-політичною плятформою Союзу є державна самостійність України.

Формою правління самостійної української держави має бути конституційна монархія, з демократичним внутрішнім устроєм політичним, однопалатною системою законодавства, горожанськими, мовними і релігійними свободами для всіх національностей і віроісповідань, з самостійною українською церквою.

На випадок прилучення до Австрії більшої чи меншої території російської України буде Союз обстоювати за створенням з усіх земель, заселених українським народом в Австрії, особного автономного краю.

Одночасно зі збудованням самостійної української держави має бути переведена радикальна аграрна реформа на користь селянства. Є се основний економічний постулат „Союза визволення України“.

06 10
ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ
УКРАЇНИ.

(Крипаківський і.)

Львів. Бібліотека
А. УРСР

ХОЛМЩИНА.

~~30774~~

Львів 1915.

Накладом „Союза визволення України“.

З друкарні „Діла“ Львів Ринок ч. 10.

T3(29к)

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 3030

Назва краю. Земля, якою займається наша книжочка, протягом століть змінювала свої границі і носила різні імена. Полуднева части її в найдавніших часах називалася **Червенськими городами**, від города Червня; в XII в. прийняла назву **Холмського князівства** або **Холмщини**, від нової столиці в Холмі; у новіших часах вона творила часті люблинської губернії т. зв. **Привислянського краю**. Північна частина звалася **Дорогичинською землею** від города Дорогичина; потім названо її **Підляшем**, бо лежала „під Ляхами“, в сусідстві Поляків; в нових часах була влучена до сідлецької губернії. В 1912 р. обі части злучено в одну **холмську губернію**. В нашім огляді назвою **Холмщини** обіймаємо обі половини краю — і властиву Холмщину і Підляше. Від ріки Буга сей край називається також **Забужем**.

Границі холмської губернії є такі: від сходу і півночи Буг, що відділяє її від губернії волинської і городненської; від заходу губернії сідлецька і люблинська; від полудня Галичина, а саме повіти: Ниско, Ланцут, Переворськ, Ярослав, Рава руська, Сокаль.

Природа. Холмщина се край у більшій частині низинний. Лише в полудневій частині знаходить ся невелика височина, Розточе; се горбковата країна, перерізна плиткими долинами. На схід височина опадає лагідно до Буга, на північ переходить у піскувату низину Підляша. — Головною рікою Холмщини є Буг; се ріка низинна, що пливе широким руслом, розливаючи ся в багна і мочари. Найважливіші притоки Буга є тут Гучва, Угорка, Володава, Крна; се також ріки багністі, що творять численні озера і стави. До Сяну пливе Танва; західню границю творить на малім просторі Вепр, притока Висли.

Почва Холмщини не дуже родюча. Добра земля знаходить ся лише на полудні; над ріками є торфовища, на Підляші піски. — Ліси Холмщини є значні займають четвертину простору; на полудні переважає бук, на півночі сосна і береза. Звіринний світ є убогий (заяці, лиси), ріки і озера дають рибу.

Словянські часи. В краях над Бутом мешкали в найдавніших часах Дуліби, одно з українських племен. Про побут і історію Дулібів давня літопись переказала нам небогато. Як і иньші словянські племена, вони спершу не мали сильної власти: радили ними князі вибрані на вічах. Для оборони перед ворогами ставили городи, укріплені валами і деревляними засіками. Головним городом був Червень над р. Гучвою (нині село Чермно); від нього ціле Забуже звало ся Червенськими городами. (Пізнійше сю назву перенесено на Галичину — Червону Русь). Через недостачу організації Дуліби нераз діставали ся під чужу владу. Якийсь час панували над ними Авари, азійські кочовики, яких у нас називали Обрами; вони дуже мучили нарід, навіть запрягали жінок до возів. В X в. над Червенськими городами запанували Поляки.

Прилученне до Київа. В тім часі над Дніпром була вже могутня Київська держава. Але перші київські князі не знали вартости західніх окраїн нашої землі і не старали ся поширити на них свою владу. Довгий час Київ звертав усю свою силу тільки на південь і схід, у багаті грецькі й арабські краї; та коли

дикі азийські орди заняли сі дороги, київські князі мусіли шукати нових просторів для держави на заході. В 981 р. князь Володимир Великий виправив ся з війском против Польщі і заняв Перемишль, Червень і иньші города на західнім пограничу. Ся подія мала велике значінне для надбузьких країв: через злуку з Київом їх уратовано від польського пановання і неминучої польонізації, — Холмщина стала частиною великої України.

Але Польща не хотіла зречи ся Червенських городів. По смерти Володимира В. польський князь Болеслав заняв наново Забуже 1018 р. Аж в 1031 р. київський князь Ярослав Мудрий вибрав ся з великим війском на захід і прилучив Червенські города знов до Київської держави. Від того часу ведеть ся боротьба між українськими і польськими князями о пограничні землі; Поляки нераз доходили до Буга, наші князі старали ся осягнути границю на Вислі. Таксамо ішли війни з Литвою за північну часть краю: границею була ріка Буг.

Коли Київська держава поділила ся, Забуже прилучено до Волини, до володимирського князівства. Слідом на короткий час Червенська земля відокреми-

ла ся в самостійне Червенське князівство. Дорогичинська земля належала до Берестейщини, а з часом також відокремила ся. В тих часах Забуже не мало важнішого значіння.

Роман і Данило. Історичну ролю починає грати Забуже аж під династією Романовичів. Роман Мстиславич, перший князь, що злучив Волинь з Галичиною (1199—1205), звертав на західне пограничє пильну увагу; його походи на захід і північ, на Польщу і Литву мали на цілі утвердити і розширити Забуже. Панованнє Романа сягало глибоко в Литву; князь вчив литовські племена хліборобства і в народній пісні співали про се: „Ой Романе, Романе, лихим живеш, Литвою ореш!“ Польщі Роман бажав забрати Люблинську землю; але підчас походу напали на нього Поляки і в битві під Завихостом князь погіб 19 червня 1205 р.

Сини Романа, Данило (1205—1264) і Василько ішли слідами батька. З трудом удержали ся вони при своїх землях. Червенські городи заняв 1214 р. польський князь Лешко. Дорогичин забрав мазовецький князь Конрад і слідом віддав сю землю німецьким Хрестоносним лицарям. Молоді князі мусіли

вести боротьбу за батьківщину. В 1219 р. Данило з братом виправив ся против Лешка і заняв Угровеськ, Верещин, Столпе, Комів і всю У к р а ї н у — оповідає літописець. Таким способом Червенська земля перейшла знов під власть Романовичів. Щоби забезпечити собі панованнє на будучність, Данило почав укріплювати і устроювати на новий спосіб Забуже. На столицю вибрав собі У г р о в е с ь к (нині Угруськ) на устю р. Угорки. Город дістав нові укріплення, збудовано в нїм церкви, як монастир св. Данила; була тут також палата, де проживав князь. Данило хотїв зробити Угровськ церковним центром, оснував тут єпископство для Забужа (першим єпископом був монах Йоасаф).

В недовгїм часї Данило опанував також Галичину. Щоби дати одноцільний устрій західнім землям, князь 1234 р. прилучив Червенську землю до Г а л и ч и н и; 1238 р. злучив з Галицьким князівством також Дорогичин, який відібрано від Хрестоносців. Данило бажав пересунути границю своїх князівств дальше на захід аж до Висли і 1243 р. виправив ся з братом на Люблинську землю. По довшій облозі Л ю б л и н піддав ся і наші князі обняли його у свою

власть; для оборони міста Данило відновив замок і вибудував кам'яну вежу. Але по кількох роках Польща заняла назад люблинську землю.

В 1253 р. Данило прийняв унію з Римом і від папи Інокентія дістав королівську корону. К о р о н а ц і я Д а н и л а відбула ся при співучасті панського легата Опіза в Д о р о г и ч и н і, — немов в той спосіб хотів князь піднести значінне Забужа.

Холм. На ті часи приходять початки нової столиці Забужа — Х о л м а. Коли на західні українські землі напали Татаре 1240 р. і знищили всі давні городи, Данило задумав перенести осередок держави в безпечніші північні землі. Одного разу, оповідає літопись, підчас ловів Данило побачив горб покритий лісами і оточений лугами. Князь запитав ся у місцевих мешканців, як називаєть ся се місце; вони відповіли: х о л м (себто горб). Данилови дуже подобало ся се місце і він призначив його на столицю. На приказ князя побудовано сильні укріплення, муровані з каменя. Серед замку була висока вежа: підмуроване з каменя було на 15 ліктів, верх з тесаного дерева був вибілений, що вежа світила ся на всі сторони „як сир“.

На горі вибито керницю на 35 сяжнів глибиною. Довкола замку засаджено розкішний сад.

Данило бажав зробити Холм великим промисловим і торговельним містом. З усіх сторін збирав він ремісників і купців, — з інших українських земель, з Німеччини, Татарщини і ин. З татарських ремісників вславилися сідельники, лучники і золотарі. Залюднилися передмістя, виповнилися довкола міста двори і села, — стало процвітати буйне життя.

До Холма переніс Данило єпископську катедру. Єпископом став давній урядник Данила Кирило, що вступив до монастиря. Катедральна церква св. Івана Золотоустого була архитвором тодішнього українського будівництва, — збудована з каменя, прикрашена дорогими різьбами й малюнками.

Данило укріпив також околицю Холма. Недалеко города поставлено сторожеві вежі. Одна вежа знаходилася пів милі від Холма, коло нинішнього с. Білявина, на острові облитім водою; прикрашав її великий двоголовий орел, різьблений з каменя, завбільшки 12 ліктів. Друга вежа була у с. Столпє, півтора милі від міста; тут були також інші

укріплення; від тих веж, „стовпів“ дістало ім'я саме село. Останки обох веж лишилися дотепер.

Але столиця Забужа процвітала недовго. В 1255 р. місто погоріло страшно, — всі великі будови треба було ставити наново. Потім знов облягали Холм Татаре і знищили всю околицю.

В 1274 р. умер Данило. Похоронено його в Холмі в новій церкві Богородиці. Володінне Данила се золота епоха в історії Холмщини; з іменем сього великого короля вяжуться найгарніші дні Забужа, часи добробуту і слави, яких передтим ні потім ніколи не було.

Наслідники Данила. По смерті Данила Холмську землю обняв у володінне його син **Шварно** (1264—1269). Сей князь на короткий час став володарем Литви і через те скріпив незвичайно державу Романовичів; але передчасна смерть не дала йому докінчити великих плянів. Шварно був похоронений у Холмі, як і другий син Данила Роман. За пановання **Льва** (1269—1301), третього сина Данила, велася війна з Литвою і Литовці заклали довголітній мир з нашим князем. Лев задумав відновити наміри Романа і Данила і розширити своє князівство до Висли. Двічі ходив він з вій-

ском на Люблин, здобув город 1290 р. і осадив тут свою залогу. Син Льва, король Юрій (1301—1308), переніс столицю держави до Володимира волинського і присвячував менше уваги Холмщині. В 1302 р. польські князі здобули Люблин. За Льва Юрієвича (1308—23) Забуже понесло нову втрату: литовський князь Гедимин заняв Дорогичинську землю к. 1320 р. Останній князь з роду Романовичів Юрій II. Болеслав (1323—1340) в союзі з Татарами старався здобути на ново Люблин 1337 р., але похід не вдався.

З внутрішньої історії Холмщини тих часів літопись не переказала нам ніяких важних подій. В 1303 р. засновано нову митрополію в Галичі; холмську епархію відлучено тоді від Києва і віддано під власть галицького митрополита.

Литва і Польща. По смерті останнього галицького князя 1340 р. Холмщина перейшла під панованне литовського князя Либарта (1340—1352). Панованне Литви не принесло великих змін в життя Холмської землі, бо литовські князі не порушували місцевого ладу і правили на той сам спосіб, як давні українські володарі. Урядовою мовою була мішана українсько-білоруська мова,

грецька віра і церква мала пануюче становище.

Але спадщиною по галицьких князях хотіли заволодіти ще дві держави Польща й Угорщина; розпочала ся крівава війна, що з перервами трівала п'ятьдесять років. Боротьба вела ся зі змінним щастєм. Спершу удержали ся при власті литовські князі, Любарт і його наслідник Юрій Наримунтович (1352—1377), потім на десять років заняла холмську землю Угорщина (1377—1387), врешті разом з Галичиною Холмщину загорнула Польща 1387 р. В пізнійшій часі литовсько-український князь Свигайло 1431—1433 р. старав ся відібрати край від Поляків, вислав туди своє військо і пробував підняти Холмщан до повстання, але боротьба не повела ся і холмська земля лишилася при Польщі.

Дорогичинська земля або Підляше дістало ся під панованнє Литви 1320 р., якийсь час належало до мазовецьких князів, 1569 р. в переддень люблинської унії прилучено його також до Польщі.

Під польським панованнєм нинішня Холмщина ділилася так: 1) повіти Холм, Красностав і Грубешів tworили Холмську землю, яка належала до „русь-

кого“ воєводства, 2) повіт Городло був частиною белзького воєводства, 3) повіти Дорогичин і Мельник приналежали до підляського воєводства, 4) околиця Забужа коло Берестя лишилася при Литві як частина берестейського воєводства. При Польщі була Холмщина в цілості до 1772 р.

Занепад Холмщини. Підчас воєн в XIV і XV в. Холмщина нераз була тереном боротьби, нищили її війська польські, угорські і литовські. В XVI в. кілька разів нападали на неї Татаре. Серед тих воєнних часів земля потерпіла багато, більші оселі були знищені, людність вигинула. Під польським панованнем Холмщина не могла піднести ся з занепаду. Шляхотський стан, в якого руках була вся управа, дбав тільки за власні вигоди, — головна основа населення, селянство і міщанство не мало державної опіки. Притім пануючим народом були Поляки, а Українці з трудом боронили своїх прав.

В 1477 р. шляхотський зїзд у Красноставі рішив, що селяне мають робити оден день тижнево на панськім лані, крім сього мають помагати панови в сївбі і жнивах, возити дерево, направляти млини і греблі, на кожний зазив па-

на іти на толоку; коли селянин бажав перенести ся на иньше село, мусів дістати на се дозвіл пана і лишити на своє місце иньшого хлібороба. Пізнійше панщину ще збільшено; український селянин став робучим інвентарем польського шляхтича, занепав і змарнів, втратив значінне у національнім життю.

Міста також були обмежені у своїм розвитку, не мали ніякої репрезентації на польських соймах, були безборонні супротив пановання шляхти. Спеціально важке було положенне українських міщан; в деяких містах, н. пр. в Красноставі, не допущено їх до участі в міській радї, а ізза віри українська людиність часто терпіла переслідування.

Через соціяльні і релігійні невзгоди ни Українці понесли в тих часах значні національні втрати. Українська шляхта кидала прадідну віру, переходила на латинство і польщила ся. Давні українські роди Горайських, Кердеєвичів, Верещинських і ин. стали Поляками. Разом з тим підупало значінне грецького духовенства; в 1533 р, польський король відібрав три села приналежні до грецького єпископства в Холмі і віддав їх латинському єпископови.

Брацтва і школи. Новий підєм Холмщини почав ся з кінцем XVI в. По цілій Україні розвинув ся новий рух, що ставив собі як ціль оборону національних прав і ширенне просвіти, — по всіх містах основували ся церковні брацтва. В Холмщині і її сусідстві повстали брацтва у Більську, Любліні, Замостю, Холмі. Організували їх самі міщане, горячо привязані до рідної країни, повні пожертвоування для народньої справи. Міщанство старало ся підняти з занепаду грецьку церкву, будувало нові храми, давало фондації на нові парохії. Пильну увагу звертало на се, щоби основувати всюди добродійні інституції для бідного народа; по всіх містах повстали окремі українські шпиталі. Але найважнійше було се, що брацтва взяли на себе справу народньої просвіти і стали закладати школи.

Українські школи були в Холмщині від давних часів, звичайно при парохіяльних церквах або монастирях. Так у Красноставі школа була вже 1550 р. при церкві св. Трійці, в Холмі при монастирі 1583 р. Брацтва піднесли вище ту початкову просвіту, закладали школи з ширшою програмою і старали ся о учителів, що мали вище образование.

10.257

Такі братські школи повстали в Холмі, Замостю, Красноставі, Більську. Поміч у своїх культурних заходах Холмщина діставала найбільше з Галичини, від міщанського брацтва у Львові.

Унія. Рівночасно почала ся народня праця в Холмщині і з иньшої сторони, — з кругів духовенства. В 1596 р. українські владики на соборі в Берестю війшли в церковну унію з Римом; між ними був також холмський єпископ Діонисий Збируйський. З початку ізза сього прийшло в Холмщині до релігійної боротьби, бо брацтва не хотіли прийняти унії. Але поступенно завдяки праці уніятського духовенства замовкли церковні спори і холмська земля ціла прийняла унію.

В боротьбі з своїми суперниками, уніятське духовенство також звернуло пильну увагу на просвіту і шкільництво. Перші почини в сій справі дав пізнійший митрополит Йосиф Велямин Рутський, який зреорганізував на західній спосіб василиянський орден і поручив йому виховання молодіжи. Його слідами ішов найревнійший організатор Холмщини єпископ Методій Терлецький (1630—1649), вихованець римських шкіл. Він задумував поставити україн-

ське шкільництво на широких основах і 1643 р. дістав від папи Урбана VIII дозвіл на заснування української академії в Холмі. Але ці далекосяглі плани Терлецького не могли здійснити ся, бо їм спротивило ся римо-католицьке духовенство. В Холмі повстала тільки василиянська колегія з курсом філософії; такий самий курс був у Замостю і в Любліні, а при інших монастирях були низші школи. З нізнійших єпископів культурним справам віддавали ся особливо Яків Суша (1652—1685) і Максимілян Рилло (1759—1785), учені дослідники церковної історії, автори численних літературних творів. В часах Рилла 1760 р. оснував ся духовний семінар в Холмі.

Діяльність холмських єпископів здобула собі признання далеко за границями краю. Австрійський володар цісар Фердинанд II. стояв у близьких зносинах з Терлецьким і разом з ним укладав пляни католицької пропаганди на сході. Папа Урбан VIII. сказав до Терлецького славнозвісні слова: „О мої Русини, через вас сподію ся навернути Схід.“ („O mei Rutheni, per vos ego orientem spero convertendum“), — слова, що будучність католицької церкви у східній Європі від-

давали в руки Українців. В Холмщині, в Замостю відбув ся важний церковний синод 1720 р., під проводом папського нунція Грімальді.

На жаль праця холмського духовенства не знаходила рівного признання у польських властей і польської суспільности. Латинське духовенство з завистю дивило ся на розвиток уніятської церкви і всюди ставило їй перепони, в церковнім життю, в школі, в політичних відносинах. Польські діячі не раз виступали з жаданням, щоби знести унію, а церковне майно передати латинським єпископствам. Унію уважали Поляки такою небезпечною для себе, що навіть не вагали ся против неї підпирати православє. „Важко було уніятам в ті часи, що латинське духовенство не тільки не оказувало їм ніякої помочи, але ще радувало ся нашому розбиттю, знущаючи ся над уніятами між иньшим такими словами: побачимо, що станеть ся з шановною унією, як її проженуть з її місця“ — так писав про сі сумні події єпископ Суша.

Під панованням Австрії. З першим поділом Польщі 1772 р. полудневі округи Холмщини разом з Галичиною перейшли до Австрії; при третім поділі

1795 р. австрійська границя посунула ся аж до Буга, так що ціла нинішня холмська губернія була в австрійських руках. Австрійське правительство відносило ся до нових підданих дуже прихильно і як в Галичині, так і в Холмщині старало ся підняти український нарід. Холмському єпископови Риллови цісарева Марія Тереса на авдієнції сказала так: „Ви користуєте ся великим поважаннем в Римі, — се тішить мене незвичайно, — вам звісно, як щиро я бажаю мати вас у границях моєї держави. Постарайте ся уладити ся так, щоби не переходити до держави православної цариці, а лишити ся в державі цісаревій, що є католичкою і що обіцяє свою ласку і прихильність так вашій особі, як і вашому клирови й народови.“ В Холмщині переведено тоді важні церковні й адміністраційні уліпшення: усталено дотацію єпископства, при єпископі установлено консисторію, для холмських богословів фондовано місця у віденським гр.-кат. семинарі св. Варвари. Холмщина користала також з поступових реформ на суспільнім поли, — в Австрії за Йосифа II була обмежена давня панщина і для селянства починало ся ліпше життє. В холмських школах розширено програму науки й уведено вперше науку німецької

мови. В тім часі повстали перші жіночі школи під управою монахинь ордена св. Йосафата нпр. у Парчеві 1796 р. Австрійське правительство розуміло далекосяглість унії як політичного чинника у відношенню до Росії; щоби скріпити українську церкву в Австрії, 1808 р. відновлено галицьку метрополію у Львові і до неї прилучено холмську епархію.

Під Польщею і Росією. Віденський мир 1809 р. віддав Холмщину в. кн. варшавському, яке 1815 р. злучено з Росією. З під толерантного австрійського правління хомська земля перейшла під царський абсолютизм і під вплив польонізації.

Поляки уважали Холмщину польським краєм і всіми силами старалися спольщити українське населення сеї країни. Головною дорогою до сього була польонізація уніятської церкви. Під впливом латинського духовенства, за намовою польських дідичів деякі уніятські парохі почали вводити зміни в церковних обрядах, приймали звичаї латинської церкви як нпр. органи, в додаткових богослуженнях уживали польської мови і тож мовою користувалися у проповідях.

Російський уряд знов уважав Холмщину російською землею і бажав зреформувати уніятську церкву в той спосіб, щоби не тільки зменшив ся польський вплив, але щоби всі унії перейшли до православ'я і російської народности. Від 1864 до 1875 р. переведено ряд заряджень, що мали зросійщити холмську церкву: зреформовано духовний семінар в Холмі, знесено василиянські монастирі, піддано шкільництво під нагляд уряду, „очищено“ уніятську церкву від латинських обрядів і льокальних окремішностей; рівночасно з тим будовано православні церкви і школи, ширено російську літературу, насилано до Холмщини православних священиків з глибини Росії, чужих для народа мовою і звичаями. Головним діячем сього часу був Маркил Попель, галицький москвофіл, що разом з своїми товаришами служив Росії за оруде проти власного народа. Він своєю агітацією довів до сього, що холмська консисторія 1875 р. офіційально приняла православ'є.

Але се урядове „обєдиненіє“ показало ся слабе і нестійне. Холмські єпископи тих часів під ніякими умовами не хотіли йти на руку намірам російського правительства. „Хоч би я знав, що мої

кости будуть розкидані по цілій Сибірі, — не дозволю ніколи на се!“ — сказав старий еп. Іван Терашкевич. Його наслідник, Іван Микола Калинський за оборону унії дочекався сього, що його вивезено на заслання до Вятки, — на чужій землі скінчив своє трудяще життя. Останній уніятський єпископ Холмщини, Михайло Куземський, був родом з Галичини, розумів небезпеку польонізації і по можности старався обмежити вплив Поляків у Холмщині, — але також не піддавався намовам російського уряду і боронив національної окремішности холмської перкви. Російське правительство вкінці увільнило його з посади як „сепаратиста“.

Переслідування унії. Загал холмського духовенства також не хотів прийняти православя, не вважаючи на обітниці і погрози правительства. Російський уряд силою мусів їх усувати з парохій; почалися арештовання і кари. Більш як 70 уніятських священиків пішло до в'язниці або на заслання, других 70 емігрувало до Галичини, решта лишилася на місці, але втратила парохії. До православя перейшли тільки безідейні оди-

Народ горячо прив'язаний до унії за ніяку ціну не хотів полишити „старої віри“. Холмські і підляські села боронили всіма силами своїх давних парохів, новим православним не давали осісти на парохії. Але уряд рішив силою знищити сей опір. По селах розіслано салдатські роти, що мали зробити „порядок“ і віддати церкви російському духовенству. Нарід до останка боронив своєї віри, в багатьох місцях прийшло до страшних подій: в Дрелеві на Підляшші салдати убили п'ятеро людей й ранили кільканацять, в Пратулинї убито тринадцять осіб, у багатьох селах катовано старих і молодих, мужчин і дівчата...

Всі російські переслідування не довели до нічого, — народ не прийняв православ'я. Відносини у Холмщині тих часів були дивні: народ жив без церкви, не хрестив дітей, не вінчався, не сповідався, умерших хоронив без релігійних обрядів, — нові православні церкви стояли порожні. Такий стан трівав довгі роки; навіть урядова перепись нотувала все до 200.000 „упорствующих“, таких, що не хотіли кинути унії. При різних нагодах уніяти вносили прошення до царя, щоб облекшив їх долю, — так 1894 р. підчас коронації Николая II. і 1905 р.,

коли оголошено толеранційний едикт, — але всі заходи були безуспішні, Росія не хотіла признати толеранції уніятській церкві.

Одинокую користь з сього витягнули Поляки. Латинське духовенство взяло нещасливих уніятів у свою опіку, тайком заспокоювало їх релігійні потреби, — та притім старалося здобути їх для польонізаційних цілей. Успіхи були незвичайні: коли 1905 р. в Росії дозволено свободну зміну віроісповідання, відразу перейшло на латинський обряд 120.000 бувших уніятів.

Статистика Холмщини. В 1912 р. українські части Холмщини відокремлено в Холмську губернію. Вона обіймає такі повіти: Білгорай, Томашів, Замостє, Грубешів, Холм, Володава, Біла, Константинів. Число людности холмської губернії ще не обчислене, — переходить 900.000.

Населенне Холмщини належить до таких віроісповідань:

православні	327.322	36·5%
римо-католики	404.633	45·1%
жиди	135.238	15·1%
протестанти і ин.	29.123	3·2%
	<u>896.316</u>	

Урядова російська статистика не признавала зовсім греко-католиків (уніятів). В дійсности більшість населення Холмщини перед півстоліттям була ще уніятська і аж пізнійше з konieczности або перейшла до римо-католиків (понад 200.000) або приняла на зверх православє.

Національні відносини були такі :

Українці (і Великороси)	463.902	51.7%
Поляки	268.053	29.9%
Жиди	135.238	15.1%
Німці	29.123	3.2%
	896.316	

Російська статистика подавала Українців разом з „руськими“ ; але до Великоросів належала в Холмщині лиш частина урядників і духовенства (не більше 3%), а корінна людність є українська.

Українці мають більшість у східній частині Холмщини, в повітах над Бугом ; західні села на польським пограничу, є в частині спольщені або мішані. В містах перевагу мали Жиди ; міщане Українці творили пересічно 30—40%. Урядники й учителі були православні ; переважав між ними елемент український. Таксамо більшість православного духовенства є українського походження.

Український рух. Відродження Холмщини почалося у зв'язку з новим українським рухом. Як тільки оголошено основи конституції, в Холмщині почали основуватися українські просвітні товариства як Просвіта в Сідлцях і Грубешові, Просвітно-економічне товариство ім. Т. Шевченка в Кобилянках надбужних коло Берестя.

Першим завданням цих товариств було популяризувати українську книжку і придбати як найбільше членів. Тому члени-основателі їздили по сусідніх селах і містах, давали виклади, розкидали книжки, всякими способами приєднували місцеву інтелігенцію до праці.

Великий успіх мали українські бібліотеки. Так нпр. в Кобилянках бібліотека Тов. ім. Шевченка позичала навіть у буденні дні 30 до 60 книжок, у свята 100 до 200 книжок. У кождую неділю відбувалися читання для народу, на які приходили також люди з сусідніх громад. Школярі діставали українські книжочки і так їх полюбили, що потім не хотіли вчити ся з російських „казьонних“ букварів. Гарно йшли також українські хори й театральні гуртки; деякі співацькі гурти давали концерти в різних містах і здобули собі великі симпатії.

Дуже важне значінне мала також економічна праця українських товариств. Щоби протиділати польським товариствам, які ширили польонізацію, деякі „Просвіти“ завели свої позичкові каси; таким способом положено трівкі матеріяльні основи під культурну роботу.

Холмська інтелігенція бажала також заснувати свою часопись, — але адміністрація не дала дозволу на українське видання.

Сї гарні початки української організації знищила груба рука російського правительства. Против „Просвіт“ почав виступати фанатичний православний єпископ Евлогій, горячий діяч „обєдиненія“ а разом з ним холмська організація „націоналістів“. Місцеві влади дали послух доносам, стали обмежувати роботу українських товариств, — вкінци зовсім завісили їх діяльність.

Але українство не завмерло. „Докуль хлоп жиє, дотуль Русин буде жити“, каже холмська приповідка.

Побідні австрійські й німецькі війська усунули з границь Холмщини російське панованнє і дали знищеній країні умови до нового розвитку.

Австрійська управа. Холмська губернія поки що є поділена на дві частини: північна частина (Підляше) є під управою німецьких військ, полуднева, властива Холмщина належить до Австрії. Про управу німецької частини Холмщини дотепер не опубліковано в пресі ніяких заряджень.

Основи австрійської ц. і к. військової управи на занятих територіях оголошено 14 вересня 1915. Вся законодавча і виконуюча влада у занятих землях є прерогативою Цісаря; з припоручення Цісаря сю влада виконує головний вожд армії і підлягаючий йому військовий генерал-губернатор. На основі 43 артикулу гагської конвенції 1913 р. в окупованих краях обов'язують дотеперішні закони, деякі зміни переводять ся тільки в конечній потребі.

Ген.-губернатором є ген.-майор, тайний радник Ерік барон фон Діллер, його заступником ген.-майор Карль Люстіг фон Преанфельд. Осідком ген.-губернатора спершу були Кельци, потім став Люблин. Ген.-губернаторство складаєть ся з чотирох секцій: військової (президія, жандармерія, інтендантура, рахунковість), адміністративної (по-

літичні справи, поліція, школи, санітарні справи, промисл і соціально-політичні справи, хліборобство, ловецтво, дороги, гірництво, податки), судівничої (карні і цивільні справи), вивідуючої. Генерал губернаторству підлягають команди округів і місцеві самоуправні органи.

Округи (Kreise), замешкані Українцями, є такі: Білгорай, Замостє, Красностав (в части), Любартів (в части), Томашів, Грубешів, Холм. Всіх округів є 27.

Командант округу (штабовий офіцер) у своїм окрузі є самотнім рішеннячим, повновладним і одвічальним начальником; при команданті є його заступник й адютант. Команда округу сповняє вимір справедливості й адміністрацію в окрузі. Суд команди рішенняє у першій інстанції, (від нього отже є можливий відклик до найвисшої інстанції — ген.-губернатора); для громадських судів суд команди є другою інстанцією, так у справах карних, як і цивільних. Керму судейських діл веде вищий авдітор, іменований управителем суду.

Адміністраційну власть в окружній команді веде „кермуючий цивільний комісар“, при яким є двох або трох полі-

тичних урядників, окружний інженер, лікар, ветеринар, окружний інспектор шкіл, референт хліборобства, референт ловецтва, двох фінансових урядників для прямих податків, оден урядник для посередніх податків, рахункові і маніпуляційні урядники і перекладчики.

Як місцеві самоуправні органи урядують для адміністрації начальники громад (війти), для судівництва громадські суди. Громади лишають ся у дотеперішних границях.

Основні горожанські закони (свобода переходу, особиста свобода, домашнє право, листова тайна, право зборів, свобода преси і ин.) підлягають обмеженням російського воєнного і виїмкового стану.

Урядовою мовою ц. і к. команди разом з цивільними урядами, приділеними до неї, є німецька мова. Але у зносинах з населеннєм уряди мають уживати його рідної мови. Права української мови застережено сими словами:

„Ті самі права, якими наділяється польську мову, при урядженню управи в українських околицях прислугують українській мові. Робить ся заходи, щоби в зно-

синах з українськими сторонами уживано української мови і щоби мешканці українських громад перед ц. і к. командами і властями в кождім часі могли шукати і знаходити право у своїй мові. Тимсамим признається уживання кириличної азбуки, яку у виключно польських околицях знесено разом з уживанням російської мови“.

Загальні приписи забезпечують уживання рідної мови населення спеціально 1) у публичних оповіщеннях — по біч німецької мови, 2) що уряди приймають письма і подання в сій мов так, як у німецькій, 3) що громади і громадські суди мають свободу вибрати собі мову урядовання і означити обсяг, у яким буде уживати ся друга мова.

Крім сього Загальна Українська Рада робить у Відни заходи, щоби урядові посади в українських землях обсаджено Українцями; щоби закладано українські школи; щоби призволено видавати українські часописи.

Діждемо ся відродження старої землі українського короля Данила.

Львів 30. IX. 1915.

Видання „Союза визволення України“.

Редакція й склад видань:

Wien, VIII., Josefstädterstraße 79, _____

_____ II. Stiege, II. Stock, Tür 19.

I. Часописи:

Вістник Союзу визволення України. Квартальна передплата 3 кор., річна 10 кор.

Ukrainische Nachrichten. Квартальна передплата 1 кор. 20 сот., річна 4 кор.

II. Українські видання:

Тарас Шевченко: Кобзар. Вибір поезій, випуск I. і II., брош. по 1 кор., в оправі по 1'50 кор.

В. Дорошенко. Півтораєта літ української політичної думки. (Короткий огляд визвольно-самостійницьких змагань на російській Україні), 10 сот.

Відомости про російську Україну. (Січковим Стрільцям), 15 с.

Січ. Календар Союзу визволення України на рік 1916. (Друкуєть ся).

Др. Володимир Левицький. Як живєть ся українському народови в Австрії, 20 сот.

Др. Л. Цегельський. З чого виникла війна та що вона нам може принести, 10 сот.

О. 96к
(1986)

13
Л 3030

Др. Вол. Старосольський. Національний і соціяльний момент в українській історії, 10 сот.
Вол. Темницький. Українські Січові Стрільці, 30 сот.

Др. Л. Цегельський. Самостійна Україна. Звідки взяли ся і що значать назви „Русь і Україна“. З картою України, 30 сот.

Богдан Лепкий. Чим живе українська література? **Василь Сімович.** Короткий огляд української літератури. 20 сот.

„Великий Льох“ Т. Шевченка. З передмовою й поясненнями Др. В. Сімоновича. 30 с.

Проф. М. Грушевський. Як жив український народ. Коротка історія України. З малюнками 50 сот.

Богдан Заклинський. Що треба знати кождо-му Українцеві, 20 сот.

Букварь (для полонених Українців), 4 сот.

Холмщина, 30 сот.

Видання у німецькій, англійській, французькій, талійській, шведській, болгарській, чеській, російській, румунській і турецькій мові.

Ціна 30 сот.

РЛ3030

І. Крип'якевич

Холмщина